

Hankalasta asiasta epäpuhtaasti

Leena-Maija Rossi

Reilut kymmenen vuotta sitten, 1990-luvun puolimaissa, aloimme tutkijakollegani Tuija Pulkkinen kanssa keskustella Judith Butlerin *Gender Trouble* -teoksen suomentamisesta. Tuolloin verrattain tuore teos oli ollut molemmille käänteentekevä lukukokemus ja ajattelimme, että sen suomen kielelle saattaminen olisi todella tarpeellinen teko. Vuodet kuitenkin kuluivat, molemmilla riitti hommaa oman tutkimustyön sekä nais- ja queertutkimuksen opetuksen parissa, ja käännöshanke eteni sängen verkkaisesti, pitkin tauoin. Vasta syksyllä 2006 *Hankala sukupuoli* -käännös pääsi painokoneeseen. Nyt kyseessä ei enää ollut tuoreen, provokatiivisen tutkimuspuheenvuoron, vaan nykyklassikon käännös. Sellaisena se mielestäni puolustaa paikkaansa ja vakiinnuttanee toivottavasti myös sukupuolen performatiivisuuteen liittyvää suomenkielistä käsitteistöä. Seuraavassa hiukan siitä, miksi kirja mielestäni kannatti suomentaa, miksi se oli ilmestyessään niin vaikuttava ja on säilynyt sellaisena – ja jotain myös sen hankaluudesta.

Hankala sukupuoli ilmestyi sukupuolentutkimuksen kannalta käänteentekevään aikaan, vuonna 1990. Länsimaisen feministisen keskustelun kaksi aiempaa paradigmaa, sosiaalisen ja biologisen sukupuolen erottelu ja siihen liittyvä sukupuoliroolikeskustelu sekä toisaalta sukupuolieron teoretisointi olivat ajautuneet hedelmättömään

vastakkainasetteluun. Kolmannen maailman feministit ja länsimaissa työskentelevät ei-valkoiset feministit olivat jo jonkin aikaa kohdistuneet ankaraa kritiikkiä feminismiin valkoista keskiluokkaista valtavirtaa kohtaan. Lesbofeministit olivat niin ikään haastaneet valtavirtafeminismin hetero-oletuksisuutta. Heterouden normiasemaa laajemminkin kyseenalaistava tutkimus ja politiikka alkoi saada 1980-90-lukujen vaihteessa, erityisesti Yhdysvaltojen aids-kriisin myötä, aikaisempaa enemmän näkyvyyttä. Normikriittinen, homo-, lesbo- ja feministisestä tutkimuksesta ja aktivismista jälkistrukturalistisin ja postmodernein painotuksin kehkeytynyt tutkimisen ja toiminnan muoto nimettiin queeriksi. Tähän erilaisten kriittisten pyrkimysten saamaan ilmestyi *Hankala sukupuoli*, merkittävin seurauksin.

Epäpuhdas asenne tieteiden välissä

Hankalaa sukupuolta on pidetty Eve Kosofsky Sedgwickin *Epistemology of the Closet* -kirjan (1990) ja Teresa de Lauretin vuonna 1990 Santa Cruzin yliopistossa järjestämän Queer Theory -konferenssin¹ kanssa queer-tutkimuksen kulmakivinä, Michel Foucault'n seksuaalisuuden histo-

¹ *differences*-lehti julkaisi seuraavana vuonna konferenssista erikoisnumeron, ks. *differences* 3:2, 1991.

risoinnin (erit. Foucault 1978/1990) ohella. Kiinnostavaa kyllä, sen kummemmin Butler kuin Sedgwickään ei vielä ota näissä varhaisissa teoksissaan käyttöön queer-termiä. Butler itse kuvaa teoksen toisen painoksen uudessa esipuheessa (jossa hän myös kehystää tekstiään queer-politiikalla ja -ajattelulla) työtään hyvin painokkaasti feminismin sisäiseksi itsekritiikiksi, ja jo ensimmäisen painoksen esipuheessa hän kertoo tavoitteekseen feministisen ajattelun radikalisoimisen. Hän asemoi *Hankalan sukupuolen* monimutkaiseen tieteidenväliseen maastoon: “ranskalaisen” jälkistrukturalistisen teoretisoinnin, “amerikkalaisen”,² etenkin sosiologiasta ja antropologiasta vaikuttuneen sukupuolentutkimuksen, psykoanalyysin ja feminismin dialogin, sekä kulttuurintutkimuksen ja kriittisen teorian risteymiin. Niinpä kirja edustaa tietoisien epäpuhdasta asennoitumista tieteenalarajoihin. Kuten Butler (2006, 44) itse asian muotoilee: “Sukupuolen monimutkaisuus edellyttää tieteidenvälistä ja tieteenalajaottelun taakseen jättävää keskustelua.” Butlerin filosofitaustasta huolimatta kirjaa ei siis tarvitse lukea puhtaana filosofiana, ja vaikka hänen teoreettisten keskustelukumppaniensa jonkinlainen tuntemus tietenkin edistää lukukokemusta, ei lukijan tarvitse olla filosofi nauttiakseen ja inspiroituaakseen lukemastaan ja saadakseen ahaa-elämyksiä. Butler ei vaali filosofian erillisyyttä muista tieteenaloista, päinvastoin.

Kirja asennoituu myös tarkoituksellisen epäpuhtaasti sukupuoliin, ja juuri tämän vuoksi se erottui ilmestyessään

² Butler itse käyttää sitaatteja “ranskalaisen” ja “amerikkalaisen” teorian yhteydessä ja muistuttaa siitä, että “ranskalainen teoria” on itse asiassa Yhdysvalloissa luotu konstruktio.

niin selvästi suuresta osasta aiempaa feminististä ja lesbo-teoriaa. Sukupuolen ja seksuaalisuuden näennäisen siistin kaksijakoisen järjestelmän sekoittaminen, häiritseminen, sen hankaluuden ja rakentuneisuuden osoittaminen on teoksen perusjuoni. Butler ei suostu ottamaan annettuna luonnollistettua yhtälöä, jossa biologisesta sukupuolesta seuraa vääjäämättä tietty kulttuurinen sukupuoli ja tietty seksuaalinen halu, joka “luonnollisesti” kohdistuisi “toisen” tai “vastakkaisen” sukupuolen edustajaan. Sukupuoli on Butlerille rakennettu ja tuotettu kategoria, ja nimenomaan sellaisena niin vaikuttava tekijä sosiokulttuurisessa elämässä. Sukupuolen ja seksuaalisuuden epäluonnollistamisen tehtävä toteutuu *Hankalassa sukupuolella* käsitelanserauksin, uudelleenmuotoiluun ja keskustuttamalla keskenään ajattelijoita, joita ei ennen Butleria useinkaan ollut saatettu vuoropuheluun. Butler käyttää teoreettisessa kehittelyssään niin psykoanalyysia – yhtä lailla Freudia ja Lacania – kuin sen feminististä kritiikkiä ja uudelleentulkintaa, joita tekstissä edustavat (niin ikään osin kriittisessä valossa) Julia Kristeva ja Luce Irigaray. Psykoanalyysin rinnalla Butler ammentaa Foucault’n nietzscheläisestä genealogiasta ja siihen liittyvästä valtaajattelusta – mutta suhtautuu myös kriittisesti Foucault’n “seksuaaliromantiikkaan”. Niin ikään hänen keskustelukumppaneitaan ovat – jälleen kritiikin kautta – Claude Lévi-Strauss ja Monique Wittig, jonka esittämä kritiikki “heteroseksuaalista sopimusta” kohtaan (yhtä lailla kuin Adrienne Richin pakkoheteroseksuaalisuuden kritiikki, joka tosin tulee esille vain alaviitteessä) on Butlerin omien ajatusten kannalta ilmeisen korvaamaton. Näiden lisäksi tekstin riveillä ja viitteissä tulevat esiin monet muutkin

ajattelijat ja toimijat Platonista Marxiin, Derridaan, Mary Douglasiin, Donna Harawayhin – ja Aretha Frankliiniin!

Periaatteessa Butlerin sukupuoliteoretisointi saattaa näyttää olevan lähellä 1960-luvulta asti käytyä sukupuoliroolikeskustelua, jossa on oletettu, että sosiaalinen sukupuoli on muutoksenalainen ja siihen voidaan poliittisesti vaikuttaa. Mutta toisin kuin sex–gender-erottelusta juontanut – ja yleiseen sukupuolidiskurssiin asettunut – ajattelu, joka kuitenkin olettaa roolien taustalle muuttumattoman ja historiattoman biologisen sukupuolen, Butler pyrkii koko erottelun tuolle puolen eikä näin ollen edes käytä roolin metaforaa, joka edellyttäisi esityksen alla tai takana piilevän todemman olemuksen olemassaoloa. Butlerille sukupuoli ja seksuaalisuus ovat jatkuvasti toistuvissa teoissa (sanat tekemiseksi lukien) muotoutuvia, raskaidenkin yhteiskunnallisen ja kulttuuristen pakkojen muovaamia, eivätkä suinkaan vapaavalintaisesti “luonnollisen” ydinsukupuolen ylle puettavissa. Pakoista huolimatta hänen sukupuoli- ja seksuaalisuusajattelulle on keskeistä performatiivisuuteen liittyvä muutoksen mahdollisuus, toisin toistaminen. Kuten Butler esittää, kysymys ei ole siitä, että voisimme vapaasti valita, toistaako sukupuolta vai ei, mutta voimme pohtia ja yrittää tiedostaa, *miten* sukupuolta toistamme – joskus sukupuolta toki tullaan toistaneeksi toisin tai normien kannalta väärin myös vähemmän tietoisesti.

Butlerin politiikka ja etiikka, kamppailu kulttuurisesti “käsittämättömien” sukupuolten ja seksuaalisuuksien puolesta, on jatkunut sitten *Hankalan sukupuolen*, muun

muussa teoksissa *Bodies that Matter* (1993), *Excitable Speech* (1997), *Undoing Gender* (2004), ja monissa artikkeleissa ja haastatteluissa. *Hankala sukupuoli* oli kuitenkin teksti, jossa hän tarjosi lukijoilleen jo monia niistä hänen nimiinsä kirjatuihin analyttisiin työkaluihin, joita sukupuolentutkimuksessa – sekä feministisessä että queer-tutkimuksessa – edelleen kiivaasti käytellään. Näistä keskeisin, ja *SQS-lehden* lukijoille oletettavasti umpituttu, on ollut performatiivisuus: ajatus niin kielen kuin ruumiillisten eleiden tuottavuudesta ja tämän tuottavuuden perustumisesta tekemiseen ja toistoon, toistotekoihin. Kirjan kenties hankalin ja jossain mielessä kömpelö käsite, heteroseksuaalinen matriisi, merkitsee hänelle “kulttuurisen käsitettävyyden kehikkoa, jolla kehot, sukupuolet ja halut luonnollistetaan.”³

Itselleni kirjan keskeistä antia on läpi tekstin toistuva sukupuolten ja seksuaalisuuksien uudelleenmerkityksellistäminen, niiden luonnollisuuden kyseenalaistaminen tai epäluonnollistaminen. Butler pitää jatkuvasti esillä sukupuolen, seksuaalisuuden ja vallan keskinäistä yhteyttä ja osoittaa tämän yhteyden kytkökset sukupuolten ja seksuaalisuuksien ymmärrettävyyteen: hänen ajattelussaan tieto ja valta nivoutuvat foucaultlaisittain yhteen. Niin ikään Butler kiinnittää huomiota sukupuolen ja seksuaalisuuden jäljittelyluonteeseen ja niihin kumouksellisiin mahdollisuuksiin, joita sukupuoliparodiaan voi epäluonnollistamisen prosessissa liittyä. Hän ei kuitenkaan esitä

3 Ks. *Hankalan sukupuolen* ensimmäisen luvun viite 6, s. 251. Kuten moni Butlerin analyttisiä välinneitä käyttänyt on todennut, Butler on sittemmin korvannut heteroseksuaalinen matriisi -käsitteen heteroseksuaalisella hegemonialla (1993), ja myöhemmin myös vain normatiivisuudesta puhumalla (2004).

parodiaa itsestään selvänä patenttiratkaisuna sukupuolen ja seksuaalisuuden normatiivisuuden ongelmiin, vaan tähdentää, että parodia voi toimia subversiivisesti vain otollisessa kontekstissa, jossa sitä osataan lukea ja tulkita. Hän onkin joutunut useassa yhteydessä tarkentamaan tapaa, jolla hän käsittelee dragia sukupuolen rakentuneisuutta osoittavana ilmiönä.

Näkymätön Austin ja kritisoitu Butler

Kuten totesin, *Hankalan sukupuolen* yksi ansio on sellaisten ajattelijoiden keskusteluttaminen, joita ei ennen teoksen ilmestymistä ollut saatettu samojen kansien väliin. Butlerin viittauskäytännössä esiintyy kuitenkin ajoittaista lepsuutta, ja etenkin yksi henkilö loistaa poissaolollaan. Vaikka Butler rakentaa sukupuolen ja seksuaalisuuden sosiokulttuurisen muotoutumisen, rakentumisen ja tuottumisen argumentaatiotaan hyvin pitkälti performatiivisuuden käsitteen varaan, hän ei tässä teoksessaan edes mainitse J. L. Austinia (1962/1999), jolle kuitenkin kuuluu kunnia performatiivisuuden idean varhaisesta teoretisoinnista. Austin pääsee Butlerin riveillä näkyväksi keskustelukumppaniksi vasta teoksissa *Bodies that Matter* (1993, 224) ja *Excitable Speech* (1997, passim.)⁴. Ensimmäistä kertaa kirjaa lukiessani en osannut Austin-viitteitä kaipailla, mutta sittemmin hänen näkymättömyytensä on alkanut tuntua erikoiselta. Butler on itse kommentoinut Austinin

⁴ Koko teos *Excitable Speech* (1997) keskittyy puheaktien, puheen teonomaisuuden käsittelyyn ja edelleenproblematisointiin, aiheinaan mm. vihapuheen, toimijuuden ja sensuurin kysymykset.

sivuuttamista hiukan humoristisestikin keskustelussaan Vicki Bellin kanssa:

*Sehän oli jo jossain määrin skandaalimaista. Luulen, että **Hankalassa sukupuolella** otin termin itse asiassa Derridan Kafkan "Lain edessä" -novellia käsittelevästä esseestä, jonka taustalla on Austin, mutta en viitsinyt jatkaa taustojen tutkimista. (Butler, sit. Bell 1999, 164.)*

Hankala sukupuoli on ollut lukijoidensa parissa sekä kiiteltä että kiitetty, kumpaakin monista eri syistä. Butlerin kieltä on moitittu lauseiden kimuranttisuudesta, ja silti kirja on toiminut innoittajana paitsi lukemattomille feministi- ja queer-tutkijoille, myös arjen queer-politiikalle (Butler 2006, 27). Lauserakenteissa on toki englanninkieli-seksi tekstiksi saksalaiselta tuntuva poljentoa, mutta niin on Butlerin filosofisessa koulutuksessakin (Kotz & Butler 1995, 269, 279). Meille suomentajille Butlerin lauseiden pituus ja monimutkaiset viittaussuhteet tuottivat tietenkin päänvaivaa, mutta onnistuimme mielestämme tavoitteessamme tehdä tekstistä suhteellisen sujuvaa suomeksi. Tästä olemmekin saaneet paljon positiivista palautetta, jopa Butlerin ajatuksiin sinänsä kriittisesti suhtautuvilta lukijoilta, esimerkiksi seuraavasti:

[Pulkkinen ja Rossi] ovat suoriutuneet vaikeasta tehtävästä häikäisevän upeasti – Butlerin loputtomina rönsyilevät virkkeet, sekavat ilmaukset ja käsiteherviöt on kuin onkin saatu luettavaan muotoon. Sääli vain, että Pulkkisen ja Rossin vaivalla kääntämä teksti on toivotonta soopaa. (Niemelä 2007.)

Jos *Hankala sukupuoli* joillekin edustaa feminismiä ärsyttävimmillään, on sitä luettu myös feminismiä nureksuvana kritiikkinä, vaikka Butler itse tarkoitti sen feminismin sisältä luettavaksi liikkeen teoreettiseksi itsekritiikiksi – ja rakentavaksi sellaiseksi (Butler 2006, 17, 20). Kirjassa toteutuvasta yhtenäisen naissubjektiuden purkamisesta onkin ollut verrattomasti hyötyä feminismien moninaisuuden ja poliittisten liittoumien mahdollisuuksien ajattelussa.

Muutamit kriitikot ovat moittineet Butleria ruumiin materiaalisuuden unohtamisesta ja voluntaristisesta asenteesta (ks. Kotz & Butler 1995, 279–280; Butler 1993, 15; Grosz 1995, 213–214; Bell 1999, 164). Ruumis ja ruumiillisuus ovat kuitenkin kirjassa hyvinkin voimakkaasti läsnä. Materiaalisuus-kritiikissä lienee osin kyse myös ruumiista kirjoittamisen *tyyleistä* ja erilaisiin akateemisiin puheta-poihin sitoutumisesta ja siitä, millainen puhe tunnistetaan ruumiin materiaalisuutta lähestyväksi. Esimerkiksi Jussi Parikka (2007) on *Hankalan sukupuolen* suomennosarvion yhteydessä esittänyt, että ruumis jää teoksessa aliteoretisoiduksi aiheeksi. Itselleni Butlerin teksti on ruumista teoretisoivaa luettavaa hänen kirjoittaessaan esimerkiksi siitä, kuinka normatiivinen sukupuoli- ja seksuaalisuusajattelu määrittelee tietyt ruumiinosat ja nautinnot sukupuoli-erityisiksi (Butler 2006, 139–141). Tai kun hän kirjoittaa sukupuolesta kulttuuris-ruumiillisena toimintana, joka vaatii uuden sanavaraston, uusia teosanoja ja tekemisen kategorioita. Tekeminen on ruumiillista.

Mitä sukupuolen ja seksuaalisuuden ”valinnaisuus”-tulkintaan tulee, on tietenkin kiinnostavaa, että jotkut

lukijat ovat saaneet uutettua sen esiin tekstistä, jonka voi lukea korostavan todella vahvasti sosiokulttuurisia pakkoja ja niiden osuutta niin sukupuolen kuin seksuaalisuuden muotoutumisessa. Butlerin politiikkaan on myös väsyttynyt, koska sen ei ole nähty avaavan mahdollisuuksia tulevien sukupuolten ja seksuaalisuuksien täydelliselle arvaamattomuudelle (Tuhkanen 2005). Monet Butlerin ideoista voi kuitenkin lukea myös avauksiksi tähän suuntaan; vaikkapa ajatuksen sukupuolten sosiaalisesta ajallisuudesta, siitä että sukupuolet voivat ajan myötä moninaistua entisestään, että niitä ei tarvitse ajatella tosina tai epätosina, alkuperäisinä eikä johdannaisina (Butler 2006, 235–236).

Hankalaa sukupuolta ja sen politiikkaa on luettu myös heteroseksuaalisuutta monolitisoivana (tästä ks. esim. Parikka 2007). Itse asiassa Butler esimerkiksi Wittigin näkemyksiä käsitellessään painottaa, että kaikki heteroseksuaalisuuteen osallistuminen ei välttämättä lujita muiden seksuaalisuuksien sortoa. Niin ikään hän tähdentää, että heteroseksuaalisuutta tulisi myös pystyä merkityksellistämään uusilla tavoilla ja että sitä ei suinkaan pidä olettaa täysin yhtenäiseksi järjestelmäksi (Butler 2006, 208). Tämähän juuri on ehto sille, että kulttuurissa voi tapahtua muutoksia seksuaalisuuden suhteen.

Butlerin ideoita, tyyliä ja *Hankalaa sukupuolta* täytyy toki voida kritisoida. Itsekin voin tunnustaa mananneeni Butlerin kieltä moniaita kertoja käänösprosessin kuluessa ja pohtineeni myös teoksen kokonaisrakenteen toimivuutta – seikka, johon Butler itsekin kiinnittää huomiota kakkos-

esipuheessaan. Silti huomaan yhä uudelleen ilahtuvani tekstin äärellä kuin tavatessani vanhan tutun, jonka poliittinen argumentaatio elähdyttää omaa queer-feminististä ajatteluaani. Huomaan alleviivaavani suomennostamme ja ajattelevani: hyvin sanottu hankalasta asiasta.

Kirjallisuus

Austin, J. L. 1999/1962. *How to do Things With Words*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Bell, Vicki 1999: On Speech, Race and Melancholia. An Interview with Judith Butler. Teoksessa Vicki Bell (toim.): *Performativity and Belonging*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage, 163–174.

Butler, Judith 1999/1990: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York & London: Routledge..

Butler, Judith 1993: *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex."* New York & London: Routledge.

Butler, Judith 1997: *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York & London: Routledge.

Butler, Judith 2004: *Undoing Gender*. New York & London: Routledge.

Butler, Judith 2006: *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Suom. Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus.

Foucault, Michel 1990/1978: *The History of Sexuality. An Introduction. Volume I*. New York: Vintage Books.

Grosz, Elizabeth 1995: *Space, Time and Perversion. Essays on the Politics of Bodies*. New York & London: Routledge.

Niemelä, Jussi K. 2007: Eevan tyttäristä ja vähän muustakin. *Skeptikko* 2/2007. Luettavissa osoitteessa <http://www.keisarinna.blogspot.com/>. Luettu 26.8.2007.

Parikka, Jussi 2007: Olet sitä mitä toistat. *Kulttuurivihkot* 1/2007, 81.

Sedgwick, Eve Kosofsky 1990: *Epistemology of the Closet*. London: Penguin Books.

Tuhkanen, Mikko 2005: Judith Butler, Gilles Deleuze ja tulemisen kysymys. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2/2005, 4–14.